

Orta Doğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler

Alev Erkilet Başer, Yöneliş Yayınları, İstanbul 2000, 440 s.

Bekir KOÇ*

Modernleşme, bir süreç olarak ele alındığında, her ne kadar batının içinde bulunduğu zaman ve mekânı akla getirirse de, günümüzde dünyanın birçok yerinde kendini göstermektedir. Orta Doğu'daki birçok ülke de bu süreci kendine has bir biçimde geçirmiştir/geçirmektedir. Bu konu ile ilgili doktora tezi çalışması yapan ve Türkiye, Mısır ve İran'ın modernleşme süreçlerini ve ortaya çıkan sonuçlarını İslami hareketler üzerinden karşılaştırıp değerlendiren Alev Erkilet Başer, modernleşmenin bu üç ülkedeki İslami hareket serüvenini açık bir şekilde ortaya koymaya çalışmıştır. Bu eserde, İslami hareket olarak görülen Ercümen Özkân'ın hareketi ile Türkiye'yi; Hasan el-Benna, Seyyid Kutup ve sonrası ile Mısır'ı ve Ali Şeriatî ve Ayetullah Ruhullah Humeyni ile İran'ı incelemekte ve bunları birbirleriyle karşılaştırmalı olarak benzer ve farklı noktaları da göz önüne alarak çözümlenmeye ve sonuçlarını yorumlamaya çalışmaktadır.

Yazarın bu eseri, giriş ve sonuç hariç beş bölümden oluşmaktadır. Doktora tezi olması hasebiyle giriş bölümü, konu ve amaca yönelik olarak bazı temel kabulleri ve hipotezleri içermekte ve bölümler hakkında genel bilgileri vermektedir. Birinci ve ikinci bölüm, kavramsal çerçeveyi ve din, modernleşme, devrim olguları ile ilgili yaklaşımları içermektedir. Bu iki bölümdeki içerik, eserin basımında koyulmayabilir ya da daha kısa tutulabilirdi. İlk iki bölüm ile ilgili önemli nokta; tezin konusu ve amacına yönelik kavramsal çerçeveyi bir doktora tezine uygun biçimde içerdiği ve din, modernleşme ve devrim ile ilgili çeşitli sosyolojik yaklaşımların

* Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Sosyolojisi Anabilim Dalı [bekir_koc_55@hotmail.com; beirkoc@bingol.edu.tr].

örneklerle açıklanarak sonradan eserde işlenecek olan konuların derin ve sağlam zeminini oluşturduğudur. Eserin konusunu, 18. yüzyıldan itibaren modernleşme sürecine giren, yani batılı kurumları kendilerine örnek alarak bazı değişimler gerçekleştirmeye çalışan, ancak zamanla bu değişimlerin sınırını giderek genişleten Orta Doğu'nun üç önemli toplumu oluşturmaktadır. Bu toplumlar: Türkiye, Mısır ve İran toplumlarıdır. Bu üç toplumda, modernleşme ile beraber özellikle 20. yüzyıl başlarında köklü değişimler olmuştur. Bu değişimlerin aktörleri ise Atatürk, Nasır ve Rıza Şah'tır. Bilindiği üzere birçok değişim tepkilere yol açabilir. Bu tepkilerden bazıları da İslami çevreden gelmiştir. İslami çevreden gelen bu tepkiler İran'da, yazarın da deyimiyle, İslam Devrimini gerçekleştirmiştir. Bu eser, işte bu devrimin olması üzerine bir soruya cevap aramaktadır. İslami hareketler diğer Orta Doğu ülkelerinde(Türkiye ve Mısır) de mevcut olduğu halde, İslam Devrimi neden sadece İran'da gerçekleşmiştir? Böylece eserde ele alınan konunun gayesi, bu soru göz önüne alınarak, 18. yüzyıldan itibaren modernleşme sürecine giren üç Orta Doğu ülkesinde ortaya çıkan ve önemli sonuçlar doğuran radikal İslamî hareketlerin, yapısal ve düşünsel özelliklerini çözümlemek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu amacı güden yazar, bu çalışmanın özellikle yapılmış olan çalışmalardan farkına da dikkat çekmektedir. Yazar, daha önce yapılan birçok çalışmanın batı kaynaklı olduğunu ve çeşitli önyargılar üzerinden yapıldığını ve eğer ki bir Orta Doğu çalışması yapılacak ise bunun Orta Doğulular tarafından yapılmasının daha anlamlı olacağını savunmaktadır. Bu görüşe katılmakla beraber, eser okunduğu takdirde bu fikrin isabetliliği de görülecektir. Bunun nedeni; modernleşmeyi ve sonuçlarını açıklayanlar ya da bazı eserlere konu ederek çalışanlar, ya batılı ya da batı yanlısı olarak yani batılı gözlüklerini takınarak yapanlardır. Ancak yazar, Orta Doğu'da yetişmiş diğer kesimlerdeki çalışma yapanlara nazaran daha fazla Orta Doğulu olmayı yeğlemektedir. Diğer kesimlerin batı özentisi ya da batıdan kaynaklanan düşünsel dünyasının bir sonucu olarak ortaya çıkan batılı bakış açısı, bu konuyu Orta Doğulu gibi incelemede ve yorumlamada yetersizliğini göstermekte ve bu da eserin diğerlerine kıyasla farkına ve önemine işaret etmektedir.

Türkiye, Mısır ve İran toplumlarının modernleşme ve İslami hareketler konusu üzerinden karşılaştırması yöntemini benimseyen yazar, bu üç

ülkenin çeşitli benzerliklerini sebep göstererek seçtiğini de belirtmektedir. Ona göre, sömürgecilik dönemi sonrasında ortaya çıkan ya da bağımsızlık kazanan değil, tamamen tarihsel ve kültürel derinliğe sahip olmaları; modernleşme süreçlerini sömürge ülkeler olarak ve yabancılar eliyle değil, batı dünyası karşısında uğradıkları askeri yenilgiler sebebiyle ve kendi yöneticileri tarafından başlatılmış olması bu üç ülkeyi benzer kılmaktadır. Bu ve bunun gibi benzerlikleri ortaya koymaya çalışan yazar, üçüncü bölümde Türkiye'yi ele almış ve Türkiye'de modernleşme ve İslami hareketler konusunu işlemiştir.

Türkiye'de modernleşme başlığı ile başlayan bölüm, 1718 yılından bu yana sürekli ve güdümlü bir değişime giren Türkiye'nin modernleşme ile ilgili değişim ve gelişmelerini içermektedir. Yazar, modernleşmeyi "modern toplumu niteleyen ne varsa, bunların modern olmayan toplumlara taşınması, iletilmesi" olarak tanımlamaktadır. Fransız Devrimi, Tanzimat Fermanı, Kurtuluş Savaşı, Şer'i Mahkemelerin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Diyanet İşleri Reisliği (Başkanlığı)'nin kurulması gibi olaylar ve değişimlerin sonuçları, Türkiye'deki modernleşmeye yazar tarafından örnek gösterilmiştir. Temelde, Türk modernleşmesinin hukuksal ve eğitsel alanlarda yapıldığını, çok hızlı ve bütünsel bir nitelikte olduğu için de halkın aktif veya pasif bir direnişinin olmadığını söyleyen yazar, özellikle çok partili döneme geçişle beraber dinsel eğilimlerin gün yüzüne çıkmaya başladığını, hatta aile ile ilgili dinsel duyarlılığın dışarı açık bir şekilde eylemleştirildiğini de örnek göstermiştir.

Yazar, İslami gruplar ile hareketleri birbirinden ayırmaktadır; dahası O, İslami hareket diye adlandırdığı kesimi netleştirmektedir. Ona göre, her İslami grup ya da İslam'ı savunan, onun inanç ve değerlerini topluma yaymaya çalışan gruplar, İslami hareket bağlamında değildir. Özellikle tarikatları, cemaatleri ve MNP-MSP-RP (şimdiki tabanı ile Saadet Partisi) kesiminin yaptıkları faaliyetleri İslami hareketin dışında görmektedir. Çünkü başta tarikatlar, egemen olan sistemin İslami bir sistem ile değiştirilmesi yönünde bir siyasal talep içinde bulunmamaktadır. Cemaatlerin de sistem karşıtı hareketleri desteklemediklerini, hatta bazı olaylarda da sisteme egemen olanları desteklediklerini ifade etmektedir. Bazılarının ise başta Kur'an öğretmek ve cenaze hizmeti verme üzere kurulduğunu, sonrasında devlet tarafından yapılan İslamizasyon çalışmaları ve Diyanet

İşlerinin etkisi ile egemen sisteme karşı bir yönelimde olmadıklarını aksine ihtiyaca yönelik bir cemaat oldukları görüşündedir. Parti oluşumunda olan MNP-MSP-RP ise, İslami kaygılar ile yola çıkmış olmalarına rağmen, İslam ile demokrasinin uzlaşmasını benimsediğini ve böylece sistemin İslami bir devrim niteliğindeki değişimini değil, sistemik eleştiriler yerine sınırlı reformlar üzerine bir çabası olarak görülmektedir. Sonuç olarak, yazara göre eser, varolan toplum düzenlerini İslam inancının ideolojik unsurları çerçevesinde değerlendirmekte ve bu doğrultuda değiştirmek isteyen İslami hareketler üzerinde odaklaştığından, yukarıda değerlendirilen İslami oluşumlar, çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu açıdan yazar, çalışma çerçevesini Türkiye’de Hizbu’t-Tahrir hareketi ile Ercümen Özkan’ın İktibas dergisi ile sınırlandırmıştır. Hizbu’t-Tahrir hareketi, İslami hareket olma niteliklerini taşısa da çok yeterli olmamaktadır. Bundan dolayı yazar, Hizbu’t-Tahrir hareketine nazaran, Özkan’ın çalışmalarını incelemenin daha faydalı olacağını belirtmiştir.

Özkan, Kur’an ve Kur’ani Sünnet üzerinde yoğunlaşmış ve İslami bir devlet için sadece bu iki kaynağın gerekli olduğunu ve Müslümanların bunlara göre yaşamaları gerektiğini savunmuştur. Hizbu’t-Tahrir’den ayrıldıktan sonraki dönemde bu küfür düzeninin ki bu sistem tamamen batılı görünümde olduğu için, İslami düzen ile değiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu anlamda İslami partiyi Kur’an’da geçen “Hizb” kelimesi ile meşrulaştırma çabasında olmuştur. Özkan’a göre Müslümanlar, İslam dışı kirliklerinden kurtulmalıdır. Bu kirliklerin başında İslam’a geleneksel din yoluyla sokulan görüşler vardır. Bunlardan biri tasavvuf yoluyla diğeri de uydurma hadisler yoluyla gelmiştir. Ona göre, tasavvuf batına, İslam zahire göre hükmeder; İslam’da insan kullukta ilerlerken sakındığı şeyler çoğalır, ancak tasavvufta mertebe yükseldikçe mükellefiyet azalır; İslam’ın temelinde tevhid, tasavvufta ise Kur’an’ın tevili vardır; İslam’da yalnız Allah’tan yardım istenir, tasavvufta ise şeyhin bu durumda bir aracı konumunda olduğunu savunarak bir dizi eleştiri yöneltmektedir. Uydurma hadisler ile gelen fıkıhın ise geleneksel İslam düşüncesini oluşturduğunu savunarak, bunlara inanan insanların ancak atalarının dinine itibar ettiklerini, Allah’ın dinine itibar etmediklerini vurgulamaktadır. Bu son cümle, onun hareketinin bir devrime dönüşmemesindeki en büyük engellerden birisidir. Bunun nedeni, halkın inandığı ve kalplerindeki kutsallığı çok

katı ve sarsılmaz bir yeri olan dini, Özkan'ın kabul etmemesidir. Ayrıca diğer engeller de şöyledir; öncelikle Türkiye'de İslami harekete mensup kişiler, aydın diye tanımlanan entelektüel, eğitim seviyelerine göre İslami hareket eğilimleri de artan, her ne kadar bu sistemde yetişmişse de gerek eski düzene dönme çağrısında bulunmayan gerek ise şeriat düzenine karşı olumlu bir tavra sahip olan ve toplumda önemli kesimlerde olmaya aday olan şahıslardan oluşmaktadır. Bu kişilerin birçoğu, modern görünüme sahip, sakalsız, cübbesiz, kravatlı ve takım elbiseli olup hatta bazıları da üniversite mezunudur. Bu bakımdan yazar, bu kişilerin gerçekte İslami talepler öne sürdüklerini, fakat bunları çağdaş yöntemler ile yaptıklarını ve bunun sonucunda geleneksel halk ile aralarında kopuklukların meydana geldiğini vurgulamaktadır. Özellikle geleneksel halkın inançlarına ve değerlerine karşı çıkmaları, onlara olumsuz bir bakış açısının yönelimine sebep olmaktadır. Kur'an'ı temel almaksızın veya din adına savunulan görüşlerin Kur'an temelinde bir eleştirisine gidilmeksizin, yalnızca varolan İslami geleneği veya kültürü bir bütün olarak kitlelere aktarmakta olan hareketlerin daha büyük bir yayılma olanağına sahip olacağını vurgulamaktadır. Ayrıca sisteme karşı şiddet eğiliminde olmaması ve halkın emniyet duygusunu zedelememesi yönüyle Özkan ve hareketine olumlu bir yansımının da olduğunu göstermektedir. Fakat sonuçta bu hareketin talepleri ile halkın fikirleri örtüşmemiş, dahası meşruiyet kazanmamıştır. Böylece İran'daki gibi bir devrim Türkiye'de gerçekleşmemiştir. Bu durumu karşılaştırmadan önce yazarın Mısır'daki modernleşme ve İslami hareketlere yer verdiği dördüncü bölüme bakmak gerekecektir.

Mısır'daki ilk modernleşme faaliyetleri, Osmanlı'da olduğu gibi askeri alanda olup, Mehmet Ali Paşa tarafından yapılmıştır. Ayrıca eğitim alanında bir modernleşme benimsenmişse de, yalnızca devletin ihtiyacı olduğu kesim için uygulanmış ve halka yayılmasından çekinilmiştir. Bundan dolayı aydınlar ile halk arasında bir kopukluk başlamıştır. Sonraki dönemde askeri darbe ile başa gelen Nasır, Mısır'ın öze dönüşünü ve İslami kültürel temellere yönelimini benimsemiştir. Ancak bu durum istenildiği gibi olmamış, laikleşme ve bütüncül bir modernleşme dönemine girilmiştir. Özellikle İslami gruplar ile arasını iyi tutan Nasır, ulemanın da desteği ile bu grupları ortadan kaldırmış ve sonrasında demokrasi amacı ile tek başına bir iktidar sistemi kurmuştur. Hiçbir zaman dine karşı açık bir karşı

çıkışta bulunmasa bile, Kur'an'ın siyasal eylem açısından elverişli bir kitap olmadığını belirtmiş ve laikleşmeye çaba göstermiştir.

İslami hareketler çerçevesinden konuya bakıldığında yazar, bu bölüm içerisinde üç önemli dönemi işlemiştir. Hasan el-Benna dönemi, ilk dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de olduğu gibi Mısır'da da bazı elemeler yapılarak İslami hareketler incelenmiştir. Benna ile ortaya çıkan Müslüman Kardeşler(İhvan) hareketi, Mısır'daki birçok İslami harekete kaynak ve örnek olması hasebiyle önemlidir. Öyle ki yazar buna dikkat çekmek için bu hareketin özellikle Sünni İslam hareketlerinin bir okulu olduğunu ve Suriye, Lübnan ve Filistin başta olmak üzere Mısır'daki birçok hareketin İhvandan türeyen ya da ondan ayrılarak kurulan hareketler olma özelliği taşıdığını savunmaktadır.

1928 yılında kurulan Müslüman Kardeşler Teşkilatı, kurucusu Benna ile beraber hızlı bir teşkilatlanmaya, kurumsallaşmaya ve büyümeye girdi. Hatta kendi devlet başkanlarına ahlaki ve yönetsel öneri ve şikâyetler içeren mektuplar yazabilme seviyesine ulaştılar. Çeşitli yayınları, risaleleri, gençlik ve kadın kollarındaki faaliyetleri, hac organizasyonları gibi birçok eylem içinde olmalarına karşın, Benna döneminde şiddet içeren bir eylemde bulunulmamıştır. Fakat özellikle devlet erkânına yazılan mektupların etkisi, Benna'nın dikkat çekmesine, bir süre sonra tutuklanmasına ve öldürülmesine neden olmuştur. Benna, bir kulüp olarak başlattığı bu hareketi, son dönemlerinde siyasal bir örgüte dönüştürmüş ve özellikle sistem tarafından tepkiye yol açacak fikirleri bu örgüt aracılığıyla savunmuştur. İslami hareketini Kur'an ve Sünnet ile temellendirmeye çalışan Benna, toplumdaki muska, büyücülük, bid'atlara uyma, ibadete ekleme yapma, Allah'tan başkasından yardım dileme gibi hususları da tamamen reddetmiş ve bunlar ile savaşmaya çaba göstermiştir. Benna'nın kurduğu ve geliştirdiği hareket ölümü ile bir darbe almış ve sonrasında Kutup'un idamıyla da sona ermiştir.

Kutup, Benna'nın liderliği gibi aktif olamasa da, o da toplumdaki İslami inanç, ahlak ve değer eksikliğini görmekteydi. Benna, toplumu cahiliye toplumuna benzetmemiş; fakat Kutup bunu söylemiş ve toplumun İslam ile tekrardan eğitilmesi gerektiğini eklemiştir. Kutup'un çeşitli suçlamalar ile hapse atılması ve orada işkence görmesi ve sonrasında da idam

edilmesi İslami hareketler nezdinde önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü sistemin yaptığı baskı önce hapsetmeye, sonra işkence yapmaya ve son olarak da idama götürmüştü. Bu durum sonucunda İhvan hareketi son buldu. Binlerce mensubu da Kutup ile aynı kaderi paylaşarak hapse atıldı, işkence gördü ve bazıları idam edildi. Ancak bu harekete uygulanan baskı ve şiddet, sonraki İslami hareketlerin de bunlara yönelmelerinin ve bu tür eylem yapmalarının kaynağını teşkil etmiştir. Böylece şiddet yanlı hareketlerin de doğması kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştır. Kutup sonrası dönemin karakteristiği de bu şekilde görülmüştür.

Sonuç olarak Mısır'daki İslami hareketler de bir devrime yol açamamıştır. Benna, mevcut sisteme karşı olmamış, toplumdaki İslami gelişmelere yönelmiştir. Ayrıca cihad anlayışına sahip olsa da zamanın daha gelmediğini savunarak, bu tür bir devrimi göremeden belki de fiiliyata geçiremeden ölmüştü. Benna'nın yaydığı örgüt, Kutup ile aynı başarıyı gösterememiş, fakat düşünsel bir lider olarak İslami hareketlere kaynak olmuştur. Kutup sonrası dönemde şiddete karşı şiddet içeren hareketler de halk tarafından itibar görmemiş ve Mısır devleti tarafından peyder pey yok edilmiştir. Hatta ulema ve halkın inandığı İslam'ı benimsemedikleri ve onları tekfir ettikleri için de kendi tabanlarını oluşturamamışlardır. Şiddet içerikli olmaları onları yasadışı bir örgüt olma potansiyeline sokmuş ve bundan dolayı itibar görmemişlerdir. Böylece yazar beşinci bölümde İran'ı konu edinmiştir ve devrimin Türkiye ve Mısır'dakilerin aksine gerçekleşmesindeki sebepleri derinlemesine incelemiştir.

İran'ın modernleşme faaliyetleri, zaman ve uygulamaları açısından Türkiye ve Mısır'dakiler ile örtüşmektedir. Başlangıcını, diğer iki ülkede olduğu gibi askeri yenilgilerden sonra batıya özgü teknoloji ve gelişmeleri getirme düşünceleri oluşturur. Sonrasında bu gelişimin öğrenilmesi ve kendi ülkelerinde uygulanabilmesi için batıya öğrenciler gönderildi. Ancak bu öğrenciler ülkelerine döndüklerinde tıp, kimya, fizik vb. bilimlerin ülkelerinde gelişmesine değil, daha çok siyasal rejim ve parlamenter kurumlar alanındaki değişim ve devrimlere yöneldiler. Bazı öğrencilerin İslam karşıtı olmaları da bu durumu kolaylaştırdı. Hatta bunlardan Mirza Salih, din adamlarını modernleşmenin ve ilerlemenin düşmanı olarak tanımlamaktaydı. Bu açıdan bakıldığında öncelikle Arap etkisinden sıyrılmalı ve din adamlarının etkileri zayıflatılmalıydı. Tabi bu düşünceler

rafta kalmadı. Birçok öğrenci, çeşitli görevler ile geldikleri devlet kademeleleriyle hukukta, eğitimde, kılık kıyafette, mahkemelerde vb. birçok alanda reformlar gerçekleştirmişlerdir. Yazar, bu durumu şöyle özetlemektedir; “1800’lerde başlayan savunmacı modernizasyonun giderek bütünsel bir modernleştirme sürecine dönüştüğünü göstermektedir. Ancak, bu tepeden inme, zora dayalı uygulamalar, halkta bir İslami meşruiyet anlayışının doğmasına yol açmış ve İslami hareketlerin üzerinde yeşereceği zemin hazırlamıştır.”

Yazar, İran’daki İslami hareketi iki önemli şahsa ve bunların akımına bağlamaktadır. İlki Ali Şeriati ve onun başlattığı ve genelde laik eğitim görmüş aydınlar arasında görülen hareket; ikincisi ise, daha çok halk tabanına etki eden ve onların diliyle konuşan Humeyni’nin hareketidir. Şeriati, ulema ile İran gençliği arasında bir köprü kurmuştur. İslam’ın özüne dönülmesi gerektiğini savunan Şeriati, bu açıdan bazen ulemaları da şiddetle eleştirmiştir. Geleneksel İslam’dan farklı olarak Şeriati, gerçek İslam’ın sınırlarını Kur’an, Sünnet ve akıl temelinde tanımlamakta ve hâkim olduğu batılı bilgileri de kullanarak, İslam öğretisinin çağdaş toplumsal sorunları çözecek güçte olduğunu göstermeye çalışmaktaydı. Böylece onun amacı, taklidi imanın tetkiki imana dönüştürülmesini sağlamak idi. Yani dini düşüncenin yeniden inşası veya dini yeniden anlama girişi olarak görülebilir. Şeriati, Kur’an’da sembolik bir dil kullanıldığını ileri sürerek, ibadetleri anlamada kendi çağımıza göre yeniden anlamalar yapılması gerektiğini benimsemektedir. Namaz, oruç, hac, kurban kesme, imamet, velayet gibi konuları kendisi yeniden anlama girişiminde olmuştu. Çünkü geleneksel İslam’ın Marx’ın dediği gibi “kitlelerin afyonu” olduğunu, ancak gerçek İslam’ın böyle olmadığını savunmaktadır.

Humeyni’nin bulunduğu zaman, ortam ve düşüncelerini eyleme aktarmadaki yöntemi ile daha başarılı olduğu, hatta bu esere konu olan devrimin gerçekleşmesini sağladığı açıkça görülmektedir. O, Şeriati’den farklı olarak aydınlar ile değil, daha çok ulema ve halk tabanına yönelik bir çalışma yöntemi kullanmıştır. Yazdıkları yüzünden çeşitli ülkelere sürgüne gitse de yaptığı konuşmalar, yetiştirdiği öğrenciler ve kendisine yapılan baskıların oluşturduğu halk tepkisi, bir İslami hareket olma karakterini göstermiştir. Desteklediği eylemler ve propagandalar ile devlet tarafından baskıya maruz kalmış ve son olarak hakaret içeren bir makaleyi yayınlan-

ması da onun İslami hareketi için gereken kıvılcımını oluşturmuştu. Böylece İran, sistem aleyhine gösteriler, göstericilere karşı girişilen katliamlar ve bu katliamları protesto etmek için yapılan yas törenlerinin olduğu bir dönemi yaşadı. Humeyni'nin yayınladığı altı maddelik eylem planı sonucunda da 1 Nisan 1979'da İran İslam Cumhuriyeti kuruldu. Yazar bu durumu şöyle özetlemektedir; "Humeyni, bir din âlimi, bir önder ve mücadele/eylem adamıdır. Şeriatî gibi bir İslam düşünürü değildir...Humeyni, Müslümanları eski rejimi destekleyecek her türlü etkinlikten sakınırken, bir yandan da alternatif İslami kurumların yapılandırılmasını istemektedir... Nitekim, İran İslam Devrimi, Humeyni'nin bu talimatları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir...İran devrimini ortaya çıkış koşullarının, ulemanın toplumdaki yeri ve özerkliği; hareketin, halkın dinsel meşruiyet anlayışı ile çakışması; harekete uygulanan baskının derecesi ve hareketin bir eylem yöntemi olarak şiddeti kullanıp kullanmadığı biçiminde sıralanabilecek olan değişkenler çerçevesinde çözümlenmesi anlamlı sonuçlar vermektedir...hareketin halkın geleneksel inançlarını eleştirmeksizin siyasal eyleme kanalize" etmesi de önemli bir noktadır.

Sonuç olarak; Türkiye'deki modernleşme süreci hızlı ve tepeden inme gelişmeler ile günümüze kadar gelmiştir. 20. yüzyılın başlarında dinin toplumsal düzlemdeki anlamı da bu hızlı gelişme ile kaymaya ya da çeşitli biçimlere girmeye başlamıştır. Bu durumun farkında olan bazı liderler, İslami bir hareket ile atalarının inandığı dinden gerçek dine yönelişe geçmenin zamanının geldiğine işaret etmişlerdir. Özellikle Ercümen Özkan'ın yaptığı çalışmalar bu yönde olmuştur. Fakat bu hareket İran'da olduğu gibi bir devrime dönüşmemiştir. Yazar, bu durumu net bir şekilde çözümlenmiş ve karşılaştırmasını yapmıştır. Başta, geleneksel dini eleştirmesi, bu inançları sorgulaması, mevcut sisteme karşı olmayı benimsemesi, dini savunurken dini sembollerden faydalanılmaması(kravat giymesi, batılı görünmesi gibi), düşünsel yönelimini halkın meşruiyeti ile örtüştürmemesi gibi etkenler onun bu devrimi gerçekleştirmesine imkân vermemiştir. Ancak günümüzde bazı güncel örnekler ile bu tür hareketlerin varlığından ve sistem tarafından devrim hareketi olarak tanımlanan bazı gelişmeler de mevcuttur. Bu tezin konu ve amacına uygun bir çalışma örneği olması, günümüzdeki örnekler ile Türkiye'nin yeniden değerlendirilmesini ve bunların bir İslami hareket devrimi ya da girişimi mi olduğu

veya olmadığı üzerine yapılacak çalışmaları kolaylaştıracaktır.

Mısır'daki modernleşme süreçleri de Türkiye'dekine benzer bir yapıdadır. Hasan el-Benna ve sonrasındakiler tarafından gerçekleştirilmek istenen İslami hareket devrimi Türkiye'de de olduğu gibi gerçekleşmemiştir. Özellikle Ulu'l-emr'e itaat anlayışının kökleşmiş olduğu bir toplumda, devleti eleştirmek ve buna karşı eylemde bulunmaları, halk nezdinde meşruiyet kazanmamıştır. Hareketin bir süre sonra cihad ve şehadet çerçevesinde gerçekleştirdiği şiddet içerikli eylemleri ve suikastları halk tarafından düşman bir algıya yol açmıştır. Halktan ve özellikle din adamlarından alamadıkları destek, Benna ve sonrasındaki hareketlerin sonunu getirmiştir. Türkiye ve Mısır'daki İslami hareketler, üst tabakada aydın sınıf içinde kalmış, halka ve din adamları tabanına girememiştir. Bu da halkın, meşruiyet kanallarından biri olan din adamları ile beraber hareket ettiklerini göstermiştir. Ancak İran'daki durum aksi bir karaktere sahiptir.

İran'daki hareketler, Şeriatî sonrasındaki Humeyni ile beraber halk ve din adamları desteği ile yola devam etmişlerdir. Din adamlarının özerk olması, Ulu'l-emr'e itaat gibi bir anlayışın olmaması -ki İran'daki Şii inancına göre on ikinci imamın gelecek olmasıyla üstün bir devlet sisteminin gerçekleşeceği-, sistemin yaptırımları, şiddet içerikli baskıları ve sürgünlerinin halk nezdinde kabul görmemesi ve bunların harekete sempatiyi artırması gibi nedenler, İslami hareket devrimini gerçekleştirmiştir. Ayrıca yapılan baskı ve şiddeti şehadet olarak algılayan hareket, karşı bir şiddet içine girmemiştir. Bu durum da halkın harekete kanalize olmasını kolaylaştırmış ve devrimin gerçekleşmesini sağlamıştır.

Bu eser ile yazar, Türkiye, Mısır ve İran'ın modernleşme süreçlerini ve bununla ortaya çıkan İslami hareketlerin yapısal ve düşünsel bir karşılaştırmasını yapmakta; İslam devriminin sadece İran'da ortaya çıkmasının nedenlerini çözümleyerek literatürdeki bir boşluğu kapatmaktadır. Böylece bu üç ülkenin modernleşme süreçleri sonucunda ortaya çıkan İslami hareketleri ve bunların sonuçlarını çözümlemede, literatüre geniş açılardan bakılan ve önemli hususları içeren bir eser sunmuştur. Yazarın bu amaca ve konuya hâkim bir eser ortaya koyduğunu hemen söyleyebiliriz. Eserin, bu üç ülkedeki benzer olayların, modernleşme çabalarının ve İslami hareketlerinin bazı farklılıklardan dolayı aynı ulaşılması gereken sonuca

varamadığını -İran'da sözü edilen sonuca ulaşmıştır- göstermesi yönüyle dikkatle okunması önem arz etmektedir. Yazar, çalışılan dönemin soru işaretlerini cevaplamasıyla hem sosyoloji ve din sosyolojisi literatürüne hem de diğer bilimlerdeki çalışmalara örnek teşkil edecek bir çalışma ortaya koymuştur. Bu çalışma ışığında, özellikle son on yıldaki gelişmeler göz önüne alınarak, bu üç ülkedeki İslami hareketler ve bunların sistem karşıtlığını veya İslami Devrim yanlılığını içeren faaliyetleri yeniden incelenmeli ve benzer ve farklılıkları ortaya koyularak çözümlenmelidir. Böylece güncel veriler ile yapılacak olan Orta Doğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler konulu çalışmalar, Erkilet'in üzerinde durduğu hususların önemini de vurgulayacaktır.